

Ս. ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ ՎԱՆՔԻ ԶԵՌԱԳՐԵՐԻ ՅՈՒՑԱԿԸ ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ԱՂԲԻՒՐ

Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքը, ինչպէս հայ ձեռագրերի ուրիշ շատ կենտրոններ, ժամանակի ընթացքում հաւաքել ու պահպանել է գրաւոր շատ յուշարձաններ: Անմոռանալի է Նորայր Արքեպս. Պողարեանի վաստակն այս յուշարձանները հայագիտական ուսումնասիրութիւնների լայն անդամատանը բերելու գործում:

Ն. Արքեպս. Պողարեանը տքնաջան եւ եռանդուն աշխատող է եղել: Նա բացառիկ անուններից մէկը եղաւ հայ բանասիրութեան, ի մասնաւորի մեր ձեռագիր աղբիւրների պահպանութեան կազմակերպման, մանրամասն հետազոտման եւ գիտական դասակարգման մէջ:

Մեզանառւմ եղել են բանասէրներ, որոնց տարիների գիտական վաստակը, օրերի եռանդը պատկառանք են ներշնչում, երկիւղ են պատճառում ակնածանքի մէջ: Նրանց անունը երախտիմաց յետնորդների, իրենց իսկ գործընկերների շուրթերին նշան էր անձանձիր զբաղումի, առհաւատչեայ նուիրումի եւ աղբիւր ոգեշնչման: Կարծել ենք, թէ նրանք ծնունդն են իրենց կոչումի, ապրել են նախախնամութեամբ՝ գործին նուիրեալ, հունձքին միշտ հասու: Նրանք եղել են հնում, մեզ մօտիկ անցեալում, եւ ահա նաեւ մեր օրերում: Եթէ անուն առ անուն խօսենք, շատ անուն պիտի ասենք, մի քանիսի անունը պէտք է տանք, յիշելու ենք նաեւ Ն. Արքեպս. Պողարեանին:

Շատերն են զբաղուել հայ ձեռագրերի գիտական ուսումնասիրութեամբ եւ նկարագրութեամբ, մեծ անուններ կան նաեւ հայ ձեռագրագիտութեան ասպարէզում: Ն. Արքեպս. Պողարեանը Ս. Յակոբեանց վանքի ուսումնառու զաւակն է, նոյն վանքի հայ ձեռագրերի անխոնջ մշակը, որ իր թէ՛ կազմակերպական եռանդով, որ կարողացել է տնօրինել ձեռագրաց մատենադարանը, թէ՛ հետազոտական անդուլ աշխատանքով, որ ի զօրու է եղել գրեթէ իր լրումին հասցնելու յիշեալ ձեռագրերի աղբիւրագիտական նկարագրութիւնը՝ լոյս աշխարհ հանելով տասներկու ստուար եւ մեծադիր հատոր գրքեր:

Այդ գրքերն են, որ այս պարագայում մեզ աւելի են գրաւում, թէեւ այլուրեք անշրջանցելի են հմուտ բանասէրի միւս հրապարակումները, գիտական յօդուածները (Յովհ. Թլկուրանից, Գր. Ակներցի, հայ գրողներ՝ Ե-ԺԵ դարերուն եւ այլն):

Ի տարբերութիւն շատերի՝ Ն. Արքեպս. Պողարեանը մինչեւ այս կամ այն ձեռագիրը նկարագրելը գիտէր այն իր խորութեամբ ու ամբողջութեան մէջ: Ուստի նա այնպիսի կռահումներ էր անում (հեղինակի, թարգմանչի, ձեռագրի ժամանակի վերաբերեալ), որոնք հետագայում այլ նիւթերի հիման վրայ լիովին ապացուցելի էին դառնում: Դրանով նա հետագայ անելիքի ամուր հիմքեր էր դնում: Եւ այսօր գրեթէ դժուար է զբաղուել հայագիտութեամբ առանց մեր շատ ու շատ ձեռագրերի ուսումնասիրողների այդօրինակ աշխատանքի արդիւնքների վրայ յենուելու:

Մեզանում ոչ շատերն են, որ մեր ողջ մատենագրութիւնը անդուլ տքնութեամբ ուսումնասիրել են եւ այդպէս իմացել մեզ հասած ձեռագրերն ու պատառիկները: Ն. Արքեպս. Պողարեանը մէկն էր մեզանում, որ գիտէր հայ

մատենագրութիւնն ամէն պարագայի՝ ըստ բովանդակութեան եւ գիտական ճիւղի պատկանելիութեան, ըստ ժամանակի եւ երեւան գալու հանգամանքների: Նա հիանալի ձեւով գիտէր հայ եկեղեցին, մատենագիտօրէն հարստացնում է յետնորդներին պատկերացումները եկեղեցական եւ դաւանաբանական, աստուածաբանական եւ ծիսական հարցերի շուրջ: Մեր ծիսակարգի մասին Ն. Արքեպս. Պողարեանի հեղինակած աշխատանքները հիմք են հանդիսանում հետագայ ուսումնասիրութիւններին համար:

Լինելով այդքան բազմազբաղ եւ ձեռագրագիտութեան մէջ այդպէս խորամուխ՝ Ն. Արքեպս. Պողարեանը մեծ վաստակ ունի կրթական գործի առումով: Նա կրթել է հայ եւ օտարազգի շատ հայագէտների եւ հայերէն իմացողների, որոնք ետախտագիտութեամբ են տուել իրենց ուսուցչի անունը, խոնարհութեամբ յիշել նրան:

Ն. Արքեպս. Պողարեանի համար գրաբարը բանիրուն ձեւով իմանալի լեզու էր, իսկ մեզանից շատերիս համար հին գրոց լեզուն մի տեսակ սովորովի է եղել: Նա գրաբարը գիտէր բնական վիճակով, մեզ համար այն ուսուցեալ լեզու է: Այդպէս եւ հայերէնի միւս գոյաձեւերը՝ միջին հայերէն կոչենք, թէ աշխարհաբար, հայ բարբառներ լինեն, թէ օտարամուտ վիճակով (ասորաբան, յունաբան, լատինաբան եւ այլն) լեզուական տարբերակ: Գրաւոր աղբիւրների նման իմացութիւնը ճշտագոյն ուղի է հայ բազմաթիւ ձեռագրերն ըստ ժամանակի եւ ըստ հեղինակի առանձնացնելու, ոճական այս կամ այն ոլորտին յատկացնելու գործում: Այսպէս, 15–18–րդ դդ. հայերէն գրաւոր աղբիւրները, որոնք դեռեւս մեծամասամբ, եթէ ոչ լիատակար, հրատարակուած չեն, լեզուական առումով շատ ուշագրաւ նիւթ են պարունակում ոչ միայն բառապաշարի կամ բառամթերքի առումով, այլեւ ժամանակի գրաւոր խօսքի բոլոր չափանիշներով: Այսօր այնքան էլ դժուար չէ տարբերել, օրինակ, Եզնիկի, Նորենացու, Փարպեցու լեզուն միւս հեղինակների լեզուից, նոյնիսկ յունաբան եւ այլ ազդեցութեամբ լեզուական ատաղձ ունեցող շատ ու շատ երկեր հնարաւոր է զանազանել այլ կարգի երկերի լեզուից: Սակայն հետագայ դարերի շատ երկեր, գրաւոր յուշարձաններ բաւական դժուար է քննութեան առնել լեզուի տեսակէտից: Եւ այս եւ նման շատ հարցերում մեզ օգնութեան են գալիս հայ ձեռագրերի բազում գիտականների, այդ շարքում նաեւ Ն. Արքեպս. Պողարեանի աշխատանքները:

Եւ այսօր մենք չենք կարող լիարժէք հայագիտութեամբ եւ հայերէնի ուսումնասիրութեամբ զբաղուել, եթէ մեր ձեռքին կամ սեղանին չունենանք Տաշեանի, Անասեանի, Պողարեանի գրքերը, նրանց տքնաջան վաստակի արդիւնք մատենագիտական եւ աղբիւրագիտական ցուցակներն ու ցանկերը:

Շուրջ երեք հազատ ինն հարիւր ձեռագիր է նկարագրում եւ մեզ տրամադրում Ն. Արքեպս. Պողարեանը: Ասելն է հեշտ, եւ խօսելն է դիւրին: Եւ լեզուի պատմաբանի ու բանասէրի համար այդ ձեռագրերի նկարագրութիւնն ու հատուածական (վերնագրային, յիշատակարանի, բնութագրիչ տեղերի եւ այլն) մէջբերումները, եթէ նոյնիսկ բացառենք բուն ձեռագրերը, բաւական շատ նպաստաւոր կարող են լինել բանասիրական աշխատանք ծաւալելու, լեզուի պատմութեան ուսումնասիրման շատ փաստեր ձեռքի տակ ունենալու համար:

Հայոց լեզուի պատմութեան ուսումնասիրութեան բնագաւառում հայերէնագիտութիւնն այսօր հասել է որոշակի ձեռքբերումների: Տարբեր

ժամանակներում, ինչպէս նաեւ մեր օրերում գրուել են այդ բնոյթի մի շարք աշխատութիւններ, որոնցում այս կամ այն չափով օգտագործուած է հայերէն գրաւոր աղբիւրների լեզուական նիւթը: Այսպէս, 18-19-րդ դդ. գրաբարի պատմութեանը նուիրուած զգալի թրուով աշխատանքներ կան այսօր, որոնցում ըստ հնարաւորին օգտագործուել են բառապաշարի, ձեւաբանական եւ շարահիւսական իրողութիւններին վերաբերող փաստերը, եւ որոնք գալիս են նոր պատկերացում տալու ոչ միայն գրաբարի ոչ կենդանի գործառութեան պայմաններում ինքնուրոյն զարգացման, այլեւ ժամանակի աշխարհաբարի հետ նրա ունեցած բազմատեսակ առնչութեան, նրա առաջընթացին նպաստելու մասին: Այս բնոյթի աշխատանքներ հետագայում եւս կարելի է ծաւալել, որոնցում էլ ըստ անհրաժեշտութեան պիտի հաշուի առնուի ոչ միայն հնատիպ գրքերում եղած, այլեւ ձեռագիր մատենաներում կուտակուած լեզուական նիւթը: Այս տեսակէտից եւս անշրջանցելի եւ արժէքաւոր փաստեր ու տուեալներ են պարունակում նաեւ մեր ձեռագրերի ցուցակները, յիշատակարանները եւ այլն:

Այս նկատառումով էլ հարկ ենք համարում աւելի մանրամասն խօսելու Ն. Արքեպս. Պողարեանի կազմած ձեռագրերի ցուցակների մասին:

Ձեռագրերի նկարագրութիւնը բաւական խորն է ու հակիրճ: Լեզուական յատկանշական կողմերն այդ ձեռագրերում պահպանուած են անխաթար եւ անվրէպ: Դրանք այնքան վստահելի են, որ հայոց լեզուի պատմութեան այս կամ այն երեւոյթի ուսումնասիրման դէպքում նոյնիսկ կարելի է առաջնորդուել ձեռագրերի ընձեռած տուեալներով: Իսկ աւելի առաջ գնալու դէպքում միանգամայն դիւրին է դառնում բուն ձեռագրերին դիմելու հնարաւորութիւնը:

Ձեռագրերի սոյն ցուցակները վստահելի նիւթ են պարունակում հայերէնի պատմական հնչիւնաբանութեան, պատմական բառագիտութեան եւ քերականական կառուցուածքի պատմական հետազոտութեան համար:

Այս նկատառումով անհրաժեշտ ենք համարում խօսելու բառապաշարի պատմութեան հետ կապուած մէկ-երկու փաստի շուրջ:

Ն. Արքեպս. Պողարեանի կազմած ձեռագրերի ցուցակին 1-ին հատորում (էջ 463՝ Ձեռ. 154 դ-ի յիշատակարան, ժամանակը՝ 1727 թ.) հանդիպում է մեղսամած «մեղքերի մէջ թաթխուած» բառը: Վերջինս չենք գտնում «Նոր հայկազեան բառարան»-ի մէջ (հ. 2, 249), սակայն կայ Մալխասեանցի բառարանում (հ. 3, 301): Մալխասեանցը բառը քաղել է «Առձեռն բառարանի»-ից, այսինքն՝ յայտնի է, թէ բառի գործածման աղբիւրը որն է: Յիշեալ ձեռագրի տուեալի հիման վրայ առայժմ կարող ենք արձանագրել, որ մեղսամած բառը հայերէնում գործածուել է առնուազն 18-րդ դ. առաջին կէսին:

Ձեռագրացուցակի նոյն հատորի նոյն ձեռագրի յիշատակարանում հանդիպում են սրովբէակենցաղ «սերովբէից ձեւով ապրող» բառը, որը դարձեալ բացակայում է «Հայկազեան բառարան»-ից (հ. 2, 762), ուստի այս դէպքում նաեւ հետագայ բառարաններից: Այսինչ, մեր լեզուի պատմութեան համար շատ կարեւոր այդ բառը պիտի ընդունենք յիշեալ ձեռագրի հիման վրայ այնքան ժամանակ, մինչեւ որ այն հնարաւոր լինի ժամանակագրականօրէն տեղաշարժելու:

Այսպէս նաեւ «Նոր հայկազեան բառարան»-ը չունի աստուածաւոյգ «աստուածային առութիւն, կամ Աստուծոյ շնորհեալ առութիւն», քառաջեալ

«չորս աջով, չորեքկողմեան աջ եւն» բառերը (տես Հ. 1, 329, Հ. 2, 992): Այդ բառերն, օրինակ, չկան նաեւ Մալխասեանցի բառարանում (Հ. 1, 246. Հ. 2, 555)։ Ուստի եթէ կարելի էր կարծել, թէ հայերէնում առհասարակ նման բառեր երբեւիցէ գործածուելիս չեն եղել, ապա շնորհիւ Ն. Արքեպս. Պողարլանի կազմած սոյն ձեռագրերի ցուցակի կարող ենք այդ բառերը դարձնել հայոց լեզուի պատմութեան ուսումնասիրութեան վստահելի փաստ։

Ոչ միայն այդ եւ նման «նորագիւտ» բառերը, այլեւ ժամանակի խօսակցական տարբերակների բնորոշ, այլ լեզուներից փոխ առնուած բազմաթիւ բառեր ու բառաձեւեր, իբրեւ մէկ շտեմարանի մէջ, ամբարոլած են այդ ձեռագրերի ցուցակների հատորներում։ Այս հանգամանքը նկատի ունենք, երբ ասում ենք, թէ մեր օրերում դժուար է ուսումնասիրել հայոց լեզուի պատմութիւնը, եթէ նոր պայմաններում չենք օգտագործելու լեզուական այդ նիւթը։ Լաւագոյն հնարաւորութիւնը կայ, եւ մնում է համապատասխան եռանդ ի գործ դնել։

Ժամանակը եղել է ընթացք, որ մեզ է բերել հայերէն գրաւոր յուշարձանների մասին ձեռագրագիտական եւ աղբիւրագիտական տուեալներ, նիւթեր, եւ ժամանակը ճանապարհ է հարթելու այդ տուեալներն ու նիւթերն ըստ ամենայնի քննութեան առնելու, հայագիտութեան շատ խնդիրներ նոր պայմաններում լուծելու։ Այս գործին մեծապէս նպաստում են մեր երախտաշատ բանասէրների ձեռքբերումները։ Այդ գործում մեծ է հայ ձեռագրի մեծագոյն գիտականից Ն. Արքեպս. Պողարեանի վաստակը։

ՎԱԶԳԷՆ Գ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառեանի անուան լեզուաբանութեան
ինստիտուտի բաժնի վարիչ, բանասիրական
գիտութիւնների դոկտոր

ԱՐՄԷՆ Գ. ՏԵՐ–ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ

Մաշտոցի անուան Մատենադարանի աւագ գիտաշխատող,
բանասիրական գիտութիւնների թեկնածու